

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΛΙΔΗΣ

Ο τουρκόσπορος

(Γιοκ τζάνιμ - 2)

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

ΑΘΗΝΑ 2016

ΝΕΦΕΛΗ / ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Δημήτρης Τσαλίδης, *Ο τουρκόσπορος (Γιοκ τζάνιμ - 2)*

Σχεδιασμός βιβλίου: Περικλής Δουβίτσας
Διόρθωση: Δημήτρης Αλεξάκης

1η έκδοση, Ιούνιος 2016

ISBN: 978-960-504-158-8

© 2016 Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ και Δημήτρης Τσαλίδης

Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80
τηλ.: 210 3639962 – fax: 210 3623093
e-mail: info@nnet.gr

www.nnet.gr

Πρόλογος

Βάζω εδώ τέλος σ' αυτήν την ιστορία, σ' αυτό το μακρύ και επίπονο ταξίδι στα παλιά και στα πιο νέα, στις αναμνήσεις, στους προβληματισμούς και στα συναισθήματα που σφράγισαν μια ζωή που πέρασε ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, στην Πόλη όπου γεννήθηκα, μεγάλωσα, σπούδασα και εργάστηκα λιγάκι, και στην Αθήνα όπου έζησα τα περισσότερα χρόνια μου και όπου γέρασα. Προσπάθησα να περιγράψω καταστάσεις και συνθήκες διαβίωσης και επιβίωσης, και να εξωτερικεύσω, κατά το δυνατόν, βιώματα, όσα ευχάριστα και όσα δυσάρεστα γνώρισαν οι Ρωμαίοι, όταν ήταν πολλοί και όταν, δυστυχώς, έμειναν πολύ λίγοι. Επιχείρησα να μιλήσω για τα βάσανα, τις διώξεις, την καταπίεση και τις απειλές με λόγια και με πράξεις, αλλά και για τις περιόδους με φωτεινές εξάρσεις που δοκίμασαν όσοι έτυχε να γεννηθούν, να μεγαλώσουν, να επιβιώσουν και σε πολλές περιπτώσεις να μεγαλοουργήσουν, σχεδόν σε κάθε τομέα, εδώ και εκατοντάδες χρόνια. Όλοι ενταγμένοι υποχρεωτικά σε μια κοινωνία, τις περισσότερες φορές άκρως εχθρική, σπάνια φιλική προς την Ελλάδα, την εικόνα της οποίας πάντως φιλοτεχνούσε, αναγνώριζε, καταδίκαιζε και καταδίωκε στα πρόσωπα των Ρωμαίων, που ήταν τα μόνιμα και απροστάτευτα εξιλαστήρια θύματα μιας πολιτικής διαμάχης, ανάμεσα στις δύο γειτονικές χώρες, χωρίς νόημα και χωρίς ουσία, αλλά εξαιτίας ενός αδικαιολόγητου μεγαλοϊδεατισμού που τροφοδοτούσε συνάμα μιαν εύθραυστη εσωτερική πολιτική.

Επιχείρησα ακόμη να δείξω πόσο δύσκολος ήταν ο ξεριζωμός από τη γενέτειρα για τους περισσότερους που αναγκάστηκαν

βιαίως ή μη να εγκαταλείψουν τον τόπο των προγόνων τους, αφήνοντας πίσω τους την Ιστορία χωρίς ποτέ, βέβαια, να τη διαγράψουν ή να την ακυρώσουν. Οι πιο πολλοί, όπως ήταν λογικό και αναπόφευκτο και όπως συνέβη και στους προηγούμενους ξεριζωμούς εκατομμυρίων, βρήκαν καταφύγιο και αποκούμπι στην Ελλάδα, η οποία για όλους ήταν η κρυφή πατρίδα, απόμακρη, αδιάφορη, πολλές φορές μάλιστα ανάλγητη απέναντί τους, αλλά, όπως και να 'χει, αγαπημένη.

Αγαπημένη, αλλά και δύσκολη. Μεγαλωμένοι οι Ρωμιοί σ' ένα περιβάλλον με ήθη και έθιμα επηρεασμένα από τον μακροχρόνιο συγχρωτισμό με το τουρκικό στοιχείο, το οποίο ουσιαστικά και κατά βάθος εξουσίαζαν με την αξιουσύνη και την πολυσιχιδή επικερδή δραστηριότητά τους, ήταν μοιραίο να αισθάνονται στην Ελλάδα, πολλές φορές, διαφορετικοί, ίσως ανώτεροι, ίσως καλύτεροι, πιστεύοντας όμως ταυτόχρονα ότι αδικούνται, και να προκαλούν, χωρίς να φταίνε και πολύ, τον φθόνο, την αντιπαλότητα, αλλά και την ύβρη πότε πότε των ντόπιων. Είχαν δίκιο να παραπονούνται, αλλά όχι πάντα και όχι δικαιολογημένα. Η προσαρμογή των Ρωμαίων της Πόλης στον ελλαδικό τρόπο ζωής ήταν πολλές φορές επώδυνη, επειδή πάντα υπήρχε η σύγκριση ανάμεσα στο πριν και στο μετά, ανάμεσα στον παλιό, επικίνδυνο πολλές φορές, αλλά πάντως πλουσιοπάροχο τρόπο διαβίωσης και στον αγώνα πλέον των πολλών για επιβίωση στο νέο περιβάλλον. Η νοσταλγία, αναπόφευκτη πολλές φορές, επιδείνωνε τα αρνητικά αισθήματα, δημιουργούσε ασφυκτικές συνθήκες, εκνευρισμούς και αντιδράσεις, ευτυχώς χωρίς συνέπειες τις περισσότερες φορές. Όλα αυτά, βεβαίως, μετριάζονταν μόλις η ζωή τους στον νέο τόπο έβρισκε τον δρόμο της και ομαλοποιούνταν οι σχέσεις με τους ντόπιους. Με τα χρόνια αυτές οι σχέσεις έγιναν πιο στενές, αφού και οικογένειες δημιουργήθηκαν και η προσαρμογή της

νεότερης γενιάς ήταν, επομένως, πολύ πιο εύκολη και παραγωγική.

Το ταξίδι που ξεκίνησε με το *Γιοκ τζάνιμ* τελειώνει με το κείμενο που ακολουθεί. Και τα δύο κείμενα τα παραδίδω σαν ένα μνημόσυνο για τους ανθρώπους, τους στενά δικούς μου, τους φίλους, αλλά και όλους τους συμπολίτες που αγωνίστηκαν και ξεπέρασαν τα δεινά που τους επιφύλαξε η μακρόχρονη συμβίωσή τους με μια σχεδόν καθυστερημένη πολιτισμικά και κοινωνικά πλειονότητα, η οποία δεν ξεπέρασε ποτέ το σύμπλεγμα κατωτερότητας που ανέκαθεν ένιωθε απέναντι στις μειονότητες, εθνοτικές ή θρησκευτικές, τις οποίες ανεχόταν ή και ανέχεται ακόμη, θέλοντας και μη, στους κόλπους της. Ρωμιοί, Αρμένιοι, Εβραίοι και Κούρδοι ήταν οι μειονότητες τις οποίες ανέχθηκε βαρυγγωμώντας η τουρκική άρχουσα τάξη, αλλά ποτέ δεν μπόρεσε να τις αφομοιώσει και γι' αυτό επιχειρούσε πάντα να τις τιμωρεί με τη φωτιά και το τσεκούρι. Ακριβώς όπως συμβαίνει και τώρα, κυρίως στις νοτιοανατολικές επαρχίες με τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του τουρκικού κατεστημένου εναντίον του κουρδικού στοιχείου, που κι αυτό δεν το βάζει κάτω και αντεπιτίθεται σ' ένα ημιβάρβαρο πολιτικό κατεστημένο που αγνοεί επιδεικτικά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτός άλλωστε ήταν πάντα ο μόνος τρόπος που ταίριαζε στο τουρκικό κράτος και που σ' αυτόν είχε διακριθεί στο πέρασμα των αιώνων, έως τις μέρες μας ακόμη.

Υπήρξαν άραγε ποτέ πιθανότητες να συμβιώσουν Έλληνες και Τούρκοι; Να σταματήσει η αντιπαλότητα εκατοντάδων ετών που χώριζε τους δύο λαούς και να αγνοήσουν αυτά που τους χώριζαν ή, εν πάση περιπτώσει, να βρουν αυτά που τους ενώνουν και κάπως να ηρεμήσουν; Ίσως. Ίσως αν ζούσαν μερικά ακόμη χρόνια ο Ελευθέριος Βενιζέλος και ο Κεμάλ Ατατούρκ, οι δύο αναμορφωτές της πολιτικής και της κοινωνικής ζωής στις χώρες

τους. Πλήρωσε ακριβιά ο ελληνισμός της Τουρκίας το εθνικιστικό πάθος της περιόδου Κεμάλ. Πόντος, Πόλη, Μικρά Ασία αλλά και οι Αρμένιοι της Ανατολής δοκίμασαν τη βία, τις σφαγές και τη γενοκτονία, όλα καταγεγραμμένα στις δέλτους της ιστορίας. Φάνηκαν άτυχοι οι δύο λαοί που έχασαν τόσο νωρίς τους μοναδικούς οραματιστές και πραγματιστές ηγέτες τους. Ήξεραν εκείνοι τι συμβαίνει στον κόσμο τους, έστω και αν πολλές φορές δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να δικαιολογήσουν όσα συνέβαιναν εν γνώσει ή εν αγνοία τους. Αντίπαλοι στην πολιτική και στο πεδίο των μαχών, σχεδόν όμως ομοϊδεάτες και σώφρονες ηγέτες που θα μπορούσαν να αλλάξουν συσχετισμούς και σχέσεις, να εμπεδώσουν την ειρηνική συμβίωση και να εξελιχθούν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά, αφού πολλά ήταν τα κοινά συμφέροντα. Χάθηκαν πολύ νωρίς. Χάθηκαν αυτοί, αλλά σιγά σιγά παραμερίστηκε ολότελα και η πολιτική φιλοσοφία τους. Καλά στην Ελλάδα, όπου ο Βενιζελισμός έχει ακόμα κάποιες ριζούλες, αδρανείς ή μετουσιωμένες, αλλά υπαρκτές, έστω και αν ο εθνικός, όντως, ηγέτης θεωρείται πλέον παρωχημένη πολιτική προσωπικότητα και, φυσικά, ελάχιστα τιμάται.

Τι συμβαίνει όμως στη γείτονα; Βλέπουμε όσα διαδραματίζονται τα τελευταία χρόνια με τις ατελείωτες, φανερές ή υπόγειες, προσπάθειες να ανατραπεί εντελώς η κοινωνική, κυρίως, φιλοσοφία του Κεμάλ. Εγκαθίδρυσε πριν από σχεδόν οκτώ δεκαετίες το λαϊκό κράτος, διαχώρισε το κράτος από τα δεσμά της θρησκείας και προσπάθησε να δρομολογήσει μια νέα σύγχρονη για την εποχή του κοινωνική ευταξία, αλλά να που τώρα καταργούνται, πολλές φορές βιαίως, σχεδόν όλα όσα διακήρυττε εκείνος, τιμώντας παράλληλα υποκριτικά όσα προσέφερε στον χειμαζόμενο επί αιώνες λαό του.

Η νοοτροπία και τα κελεύσματα του σκοταδιστικού Ισλάμ διατρέχουν πλέον την ηγεσία και μεγάλη μερίδα της άρχουσας

πολιτικής και οικονομικής τάξης, αλλά και του πληθυσμού, με αποτέλεσμα να κυοφορούνται δυσάρεστες εξελίξεις για την ίδια τη χώρα αλλά και για την περιοχή. Η χώρα κυβερνάται πλέον από μία, ούτως ειπείν, πολιτική δικτατορία, η οποία δεν αναγνωρίζει, αλλά, το κυριότερο, δεν σέβεται κανέναν θεσμό που στεριώνει τη δημοκρατία και προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών, ανεξάρτητα από θρησκεία, χρώμα και φυλή. Ψιλά γράμματα όλα αυτά για το σημερινό καθεστώς που στηρίζει την ύπαρξή του στην αυθαιρέσια και στην καταστολή, δυστυχώς όμως με την ψήφο και την ανοχή του λαού, που εγκρίνει την πολιτική αυτή του εθνικιστικού μένους και του αφανισμού. Ενός λαού που ζει ακόμη στο οθωμανικό παρελθόν τής αμορφωσιάς, της ανέχειας, του «σφάξε με, αγά μου, ν' αγιάσω», που εντυπωσιάζεται και παρασύρεται, με λίγες εξαιρέσεις, από τη μεγαλομανία και την εθνικιστική έξαρση των κρατούντων, και έχει καλυφθεί από τη μαντήλα του ισλαμισμού που δεν αφήνει περιθώρια ούτε για δημοκρατικά σκιρτήματα ούτε για πολιτισμικές εννοήσεις.

Ας επανέλθω όμως. Και τώρα; Πώς νιώθω εγώ; Να πω την αλήθεια. Ποτέ δεν νοστάλγησα τη γενέτειρα και γι' αυτό ποτέ, εδώ και πάνω από πέντε δεκαετίες, δεν επέστρεψα εκεί. Θυμούμαι, αλλά δεν νοσταλγώ. Βάζω πολλές φορές τη φαντασία μου να ιχνηλατήσει την πορεία τόσων χρόνων της Πόλης και δημιουργώ εικόνες επηρεασμένες προφανώς από πληροφορίες που αφθονούν χάρη στη διεθνοποιημένη επικοινωνία των ημερών μας. Σκηνοθετώ, εν ολίγοις, χωρίς όμως να δραματοποιώ και χωρίς να μετέχω. Αισθάνομαι αποστασιοποιημένος από τα τεκταινόμενα και νιώθω ήρεμος στη φωλιά μου, έστω και προβληματισμένος από όσα συμβαίνουν στη γειτονιά, αλλά αφήνουν ουσιαστικά αδιάφορο το εγχώριο πολιτικό προσωπικό, όπως ακριβώς συνέβη και όλες τις προηγούμενες δεκαετίες, είτε από αδιαφορία είτε από ανικανότητα.

Έχω όμως τα πάθη μου και θα αποτολήσω μια παρασπονδία που εγγίζει παρά ταύτα τα όρια της νοσταλγίας. Πεθύμησα την Ελισώ και τον Ανέστη. Πεθύμησα τη γιαγιά Αγγέλκω και τη γιαγιά Σμαρώ, πεθύμησα να τις δω μαζί να μιλούν για τα παιδιά τους, ν' ακούω τη βροντερή φωνή της πρώτης, την ήρεμη της άλλης. Πεθύμησα τη Δόμνα, την Άννα και τη Θωμαή, τον Πολ, την Ευανθία τη Μαύρη, την Αργυρώ και τη Σόνια τη Βουλγάρα, τη γριούλα Όλγα και τη μανάβισσα Ζωίτσα. Πεθύμησα τα σχολεία μου, το Κεντρικό και το Ζωγράφειο, τους καθηγητές μου και τους συμμαθητές μου που σκόρπισαν και χαθήκαμε, πεθύμησα τον δάσκαλό μου στη δημοσιογραφία Γρηγόρη Γιαβερίδη. Πεθύμησα πολλά, μα πιο πολύ πεθύμησα να ανάψω ένα κερί στον τάφο της αγαπημένης μου Αγγελικούλας, εκεί πέρα στο Βαλουκλή, και να ρίξω δυο γρόσια στο αγίασμα της Ζωοδόχου Πηγής, της Μπαλουκλιώτισσας, για να βγούνε τα κόκκινα ψαράκια να με χαιρετήσουν. Ίσως τη φορά αυτή θα μπορούσε να βγει αληθινή κάποια ευχή μου.

Μια ολάκερη μέρα έκαμε ο Χρήστος να φτάσει στην Θεσσαλονίκη. Το τρένο από τον σταθμό του Σίρκετζι στην Πόλη, στις έξι το κεντί* της Πέμπτης ξεκίνησε και στον προορισμό του την ίδια ώρα της Παρασκευής έφτασε. Πήγαινε σιγά και βογκούσε, κάθε λίγο από τον φουγάρο του μαύρο, κατάμαυρο ντουμάνι* άφηνε. Για* ο δρόμος πολύ ανηφορικός ήτανε, για η μηχανή του παλιατζούρα ήτανε, για πολύ μεγάλο βάρος έσερνε, επειδής χιλιάδες καημούς και ντέρτια των Ρωμιών, που για πάντα φεύγανε από την Πόλη, κουβαλούσε. Αυτό το πιο σίγουρο απ' όλα ήτανε.

Το τρένο δέκα βαγόνια είχε, τρία της πρώτης και επτά της δεύτερης θέσης, και σχεδόν όλα Ρωμιούς κουβαλούσανε. Και μερικοί ξένοι υπήρχανε, μπορεί και κάνα δυο Τούρκοι που πηγαίνανε στην ελληνική Θράκη να ταξιδεύανε. Ποιος ξεύρει άμμα*, οι πιο πολλοί Ρωμιοί που αφήνανε πίσω τους την Πόλη ήτανε. Αυτό το θλιβερό δρομολόγιο, τον τελευταίο καιρό, κάθε μέρα, κάθε απόγευμα γινούντανε, κάθε μέρα την ίδια ώρα το τρένο από τον σταθμό του Σίρκετζι για την Ελλάδα έφευγε, μαζί του μωρά, μικρούς, μεγάλους, γέρους και νέους έπαιρνε, κόσμο και κοσμάκη έπαιρνε, χαμός γινούντανε.

Στο Σίρκετζι κάθε μέρα από νωρίς το μεσημέρι πολύς κόσμος μαζευούντανε, όλοι τούς δικούς τους που φεύγανε για να τους αποβγάλουε στον σταθμό κατεβαίνανε. Και φωνές άκουεσ και κλάματα άκουεσ και πολλούς που λιγοθυμούσανε από την σύγχιση και την λαχτάρα τους έβλεπεσ, επειδής κάποιος δικός τους για πάντα θα έφευγε, για πάντα θα τον χάνανε, ποιος ζει, ποιος πεθαίνει, ο Θεός ξεύρει αν και τότε θα ξαναϊδωθούμε,

λέγανε, σάνκε* άδικο είχανε; Αυτή η κατάσταση καθημερινή ήτανε, από τότε που στράβωσε για τα καλά το δέντρο στις σχέσεις της Ελλάδας με τους Τούρκους, αυτές οι σκηνές μέσα στην ζωή τους μπήκανε, πολύ θλιβερές, πολλές φορές αβάσταχτες ήτανε. Υπήρχανε και αρκετοί που από τότε που άρχισε το μεγάλο φευγιό, στον σταθμό του Σίρκετζι και μια και δυο και τρεις φορές κατεβήκανε, αφού πολλοί δικοί τους, για συγγενείς τους, για φίλοι τους, για γνωστοί τους, πίσω τους την Πόλη και την ζωή τους αφήνανε και για πάντα στην Ελλάδα φεύγανε, άραγες τυχεροί είσαστε που φεύγετε, για άτυχοι που αφήνετε τον τόπο σας; σάνα θέλανε να τους ρωτήσουνε άμμα, αυτό μονάχα το σκεφτούντανε, δεν το ξεστομίζανε, φοβούντανε να μην τους πληγγώσουνε και το ταξίδι τους πιο δύσκολο να μην το κάμουνε.

Οι πιο πολλοί απ' αυτούς που φεύγανε την τούρκικη υπηκοότητα είχανε, αυτουνούς οι Τούρκοι φανερά και επίσημα δεν τους διώχνανε άμμα, συνέχεια και με πολλούς τρόπους τούς πιέζανε, τους ταλαιπωρούσανε, τους εκβιάζανε με κάθε τρόπο, σε χλωρό κλαδί δεν τους αφήνανε. Αυτοί που φεύγανε κουρασμένοι και φοβισμένοι άνθρωποι ήτανε, η Πόλη πια δεν μπορούσε να τους κρατήσει, τα θεμέλια της ζωής τους τρανταχτήκανε, όπου να 'ναι η νέα καταστροφή θα έρθει λέγανε, φοβούντανε και προτιμούσανε να φύγουνε στο άγνωστο, στην Ελλάδα να ζήσουνε, εκεί να κάμουνε καινούργια αρχή, να αγωνιστούνε για να προκόψουνε πάλι, τουλάχιστον τα παιδιά τους μια άσπρη μέρα να διούνε, λέγανε. Έλληνες υπήκοοι δεν υπήρχανε πια, αφού πιο λίγοι από τους άλλους ήτανε, κι αυτουνούς τούς είχανε απελάσει τα προηγούμενα χρόνια, αυτοί μπορεί πιο τυχεροί να σταθήκανε, αφού στην Ελλάδα, για όπου αλλού είχανε πάει, χρόνια είχανε κερδίσει, τώρα αποκαταστημένοι ήτανε πια, σχεδόν είχανε ξεχάσει όσα περάσανε, άλλη ζωή ζούσανε.

Την Πέμπτη εκείνη, που κακοχρονισμένη μέρα την έλεγε η Ελισώ, όλο το σόι του Χρήστου στον σταθμό του Σίρκετζι μαζεύτηκε, όλοι τους πολύ στεναχωρημένοι ήτανε, ο Χρήστος το δεύτερο παιδί τους που έφευγε ήτανε, και μάλιστα για πρώτη του φορά, αφού ούτε για εκδρομή με το σχολείο του δεν είχε φύγει ποτέ από το σπίτι του, είχε γίνει θέλοντας και μη σπιτόγατος. Μια φορά, στην πέμπτη γυμνασίου, που ήτανε να πάει εκδρομή στην Ίμβρο με συμμαθητές του, ο Ανέστης δεν τον άφησε, παράδες για πέταμα δεν έχω, τον είπε, ο Χρήστος στην εκδρομή δεν πήγε, στην Ίμβρο δεν πήγε, αυτά που εκεί γίνονταν από τους συμμαθητές του τα έμαθε. Από το σόι του Χρήστου ποδαρικό με το φευγίτο η Θωμάη, η μικρή αδερφή της Ελισώς, πριν από λίγα χρόνια, είχε κάμει άμμα, εκείνη άλλους λόγους για να φύγει είχε, κανέννας τότε δεν την έδιωξε, με αεροπλάνο της ΤΑΕ στην Αθήνα είχε πετάξει, ο σκοπός της να σπουδάσει ήτανε, υποτροφία από το γυμνάσιό της, το Ζάππειο, την είχανε δώσει, δασκάλα να γίνει, στην Πόλη να γυρίσει, στα σχολεία των Ρωμιών να δουλέψει.

Η Ελισώ και ο Ανέστης την κίνηση στον σταθμό με πολλή αγωνία και θλίψη την παρακολουθούσανε, ζεματισμένοι ήτανε, ανάμεσα στον κόσμο κάποιονα γνωστό τους που έφευγε για να διούμε κοιτάζανε, το και το, να τον πούνε, να τον παρακαλέσουνε τον Χρήστο τους μέσα στο τρένο κομμάτι να τον προσέχει θέλανε. Αυτό θα τον ζητούσανε, τίποτις άλλο δεν χρειάζοντανε, όσα έπρεπε να πάρει μαζί του τακτοποιημένα στις δυο μεγάλες βαλίτσες και στην τσάντα που κρατούσε στο χέρι του τα είχανε. Η Ελισώ, νοικοκυρά για, τίποτα στην τύχη δεν είχε αφήσει, αυτά που έπρεπε να πάρει μαζί του ο Χρήστος είδος είδος χωριστά τα είχε πακετάρει για να τα βρει εύκολα άμα τα χρειαστεί. Στην αρχή κανέναν δικό τους δεν βρήκανε, αφού στον σταθμό πολύ νωρίς κατεβήκανε, από την αγωνία τους ούτε το ρολόι δεν

κοιτάξανε άμμα, όσο περνούσε η ώρα κι ερχούντανε κι άλλος κόσμος, όλο γνωστούς τους βλέπανε. Τι γίνεται μπρε Ανέστη, όλοι οι δικοί μας άνθρωποι φεύγουνε, δεν σε φαίνεται; είπε η Ελισώ τον άντρα της, τι περιμένεις τζάνιμ*; Ιστέ* όλοι μας μια μέρα έτσι θα φύγουμε και η δικιά μας σειρά όπου να 'ναι θα έρθει άμμα, να εύχεσαι απ' εδώ ζωντανοί να φύγουμε, την είπε εκείνος. Πάνω στην σύγχυσή τους ξεχαστήκανε, με τους γνωστούς τους χαιρετιούντανε και φιλοκουβεντιάζανε άμμα, τραβηχτήκανε, σε κανένα για τον Χρήστο δεν μιλήσανε, να τον προσέχει μέσα στο τρένο για να τον ζητήσουνε.

Όλες οι θείες και οι θείοι του Χρήστου στον σταθμό είχανε πάει. Η Ελένη εκεί, η Δόμνα εκεί, η Άννα εκεί, κι ο Θωδωρής με τον Νίκο εκεί ήτανε, και τα παιδιά τους μαζί τα είχανε πάρει για να αποβγάλουνε τον ξάδερφό τους που μπορεί άλλη φορά να μην τον διούνε. Βέβια, τέτοιο πράγμα τα παιδιά δεν είχανε πει για να μην τα στεναχωρέσουνε, από μέσα τους το λέγανε, το σκεφτούντανε και το πιστεύανε. Κι ο Φρανσουά, ο καλός φίλος τους ο ράφτης, με την γυναίκα του την Ελβίρα εκεί ήτανε, ακόμα και η Δήμητρα με τον Αυγέρη της ένα αντίο στον Χρηστάκη να πούνε θέλανε, και επειδής στο σπίτι του, στο Ταρλάμπαση, δεν τον προφτάσανε, στον σταθμό κατεβήκανε, εκεί είπανε να τον αποχαιρετήσουνε.

Η Ελισώ απαρηγόρητη ήτανε. Πάει, το χάνω το παιδί μου, συνέχεια μουρμούριζε, οι αδερφές της προσπαθούσανε να την παρηγορήσουνε άμμα, κι αυτές απαρηγόρητες ήτανε, να την λέγανε μην ανησυχείς, σαν να την κοροϊδεύανε θα ήτανε, άδικος κόπος θα ήτανε, ψέματα θα την λέγανε, αφού ξεύρανε που άμα ένας νέος έφευγε, για πάντα έφευγε, πίσω ξανά δεν θα γυρνούσε. Άμα κόντεψε η ώρα για να φύγει το τρένο, όλοι μαζί πάνω στον Χρήστο πέσανε, τον αγκαλιάζανε, τον χαϊδεύανε, στα στήθια τους τον σφίγγανε και τον φιλούσανε, κι από τα δάκρυά

τους μούσκεμα τον κάμανε. Όλοι τους από μια ευχή τον δίνανε, η Ελισώ από την τσάντα της ένα μπουκάλι με νερό έβγαλε, καταής το έχυσε, με την ευχή να γυρίσει γρήγορα κοντά της ο Χρήστος της. Τώρα, αυτό ευχή ήτανε; Κατάρρα ήτανε; Τι ήτανε τζάνιμ; Για την μάνα ευχή ήτανε άμμα, η Ελισώ δεν πίστευε που θα πιάσει η ευχή της, έτσι, για το αντέτι* έριξε το νερό, για να μην πει ο κόσμος που δεν ξεύρει το έθιμο. Σε λίγο όλος ο σταθμός μούσκεμα είχε γίνει, όλοι από ένα μπουκάλι νερό είχανε χύσει, το αντέτι να κάμουμε, την ίδια ευχή για τους δικούς τους που φεύγανε να δώσουνε. Ο Χρήστος δεν την άρεζε την ευχή αυτή, πίσω να γυρίσει δεν το ήθελε, η ευχή της μάνας του στο μυαλό του σαν κατάρρα έμοιαζε άμμα, τι να κάμει, την καταλάβαινε και την δεχούντανε.

Ο Ανέστης, όπως κοίταζε αυτο τουούς που ανεβαίνανε στο τρένο, τον μεγάλο αδελφό του θυμήθηκε, πριν από σαράντα τόσα χρόνια, σαν χαμάλης, από την Πόλη μ' ένα τέτοιο τρένο είχε φύγει, τότε που η Αγγέλκω είχε διώξει τους δυο μεγάλους γιους της, τον Παναγιώτη και τον Ξανθούλα, επειδής την είχανε κουράσει πολύ με τους καβγάδες τους και φοβούντανε να μην γίνει κανένα κακό, έτσι που τους έβλεπε να μαλώνουνε και σαν τα σκυλιά να τρώγονται και να χτυπιούνται, ο ένας για τον Βενιζέλο του κι ο άλλος για τον βασιλιά του, τα απτάλικα*.

- Τι να γίνονται και πού να βρίσκονται άραγεις άμμα, δεν τους χέξεις τους πεζεβένγκηδες*. Γαϊδούρια από πάντα ήτανε, γαϊδούρια μείνανε, ούτε που νοιαστήκανε για την μάνα τους οι ρουφιάνοι.

Η ώρα χωρίς να το πολυκαταλάβουνε πέρασε, κι άμα ξεκίνησε το τρένο, στον σταθμό ένα μεγάλο βουητό ακούστηκε, τα κλάματα, οι φωνές, οι ευκές και οι αναστεναγμοί σαν ένα μεγάλο και πυκνό σύννεφο το τρένο το σκεπάσανε, ώσπου να χυθεί από τα μάτια τους, αυτό το σύννεφο μαζί του πήγαινε κι

άμα πήρε την στροφή, το τρένο μόνο του έμεινε, οι φωνές και οι αναστεναγμοί σιγά σιγά σβήσανε, μονάχα τα κλαμένα κόκκινα μάτια όσων μείνανε πίσω το συνοδεύανε, αυτά τα μάτια όσοι φεύγανε ακόμα μπροστά τους τα είχανε, το μέσα τους τζιζ έκαμνε και τις ευκές των δικών τους στ' αυτιά τους ολοζώντανες τις ακούανε.

Μέσα στο τρένο νέοι, γέροι, άντρες και γυναίκες μαραζωμένοι καθούντανε, οι πιο πολλοί την φούχτα τους ανοιχτή στο μάγουλό τους την ακουμπούσανε, σάνα προσπαθούσανε να σηρίξουνε το κεφάλι τους που έγερνε βαρύ από τις σκέψεις, τις έγνοιες και τον πόνο τους. Και τα μάτια τους κατακόκκινα από το κλάμα, ακόμα δακρυσμένα ήτανε, μαντήλια κρατούσανε και κάθε τόσο σκουπιζούντανε. Όσοι είχανε στην Πόλη σπίτια και περιουσίες αυτά σκεφτούντανε και γι' αυτά κλαίγανε, όσοι δεν είχανε τίποτις απ' αυτά, τον τόπο και το σπίτι που γεννηθήκανε στον νου τους φέρνανε και κλαίγανε, τους συγγενείς και τους φίλους τους σκεφτούντανε, τους πεθαμένους τους που αφήνανε πίσω σκεφτούντανε και θλίψη τούς κυρίευε, ποιος θα τους δίνει πια ένα τρισάγιο για να συχωρεθούνε λέγανε, πονούσανε κι αναστενάζανε άμμα, πιο πολύ το μέλλον τους σκεφτούντανε, εκεί που πάμε ποιος ξεύρει τι σκατά θα βρούμε, τι θα απογίνουμε, λέγανε, πολύ ανησυχούσανε.

Αυτοί που μας αναγκάσανε με το ζόρι να ξεσπιτωθούμε και να ξεριζωθούμε κακό χρόνο να 'χουμε, μουρμούριζε συνέχεια μια ηλικιωμένη που καθούντανε στο διπλανό κομ-παρτεμιάν* από τον Χρήστο άμμα, ποιους εννοούσε δεν έλεγε, όποιος καταλάβει ας καταλάβει, σάνα έλεγε, σίγουρα την Κύπρο και τον Μακάριο εννοούσε, μπορεί και την Ελλάδα με τον Παπάγο και με τον Καραμανλή να εννοούσε άμμα, τραβιόντανε να τους ξεστομίσει για να μην την παρεξηγήσουνε κάποιιοι που όλο το φταίξιμο μονάχα στους Τούρκους το ρίχνανε. Αυτό άλλη ιστο-

ρία ήτανε. Όρθια στον διάδρομο στεκούτανε κι από το κλειστό παράθυρο του βαγονιού τα άγια χρώματα του τόπου που γεννήθηκε και μεγάλωσε μπρος από τα μάτια της να περνούνε και για πάντα να χάνονται έβλεπε. Αυτά πικρά πράγματα ήτανε, σαν θάνατος ήτανε άμμα, η μοίρα έτσι το ήθελε, έτσι γίνηκε, πολλοί λέγανε. Ποια μοίρα και ποια ξεμοίρα, τζάνιμ, το ξερό κεφάλι των ανθρώπων έφταιγε. Κάθε τόσο η μαντάμ το κεφάλι της γύριζε και με αγωνία μέσα στο κομ-παρτεμάν κοιτάζε. Εκεί, πάνω στις τρεις θέσεις της μιας μεριάς, ένας άντρας, πιο μεγάλος απ' εκείνηνα ξαπλωμένος με κλειστά τα μάτια ήτανε, για κοιμούντανε, για ονειρευούντανε άμμα, ακούνητος σαν πεθαμένος ήτανε. Μπορεί άρρωστος, για σακάτης να ήτανε, έτσι ξαπλωμένος αναγκάστηκε να ταξιδέψει. Ο άντρας της πρέπει να ήτανε, έτσι έδειχνε.

Αρκετοί μέσα στο τρένο μοναχοί τους ήτανε, μόνοι ταξι-δεύανε. Αυτοί οι μπροστάρηδες φαίνεται που ήτανε. Ανοίγανε τον δρόμο προς την αγαπημένη Ελλάδα, που και πάλι, πώς να το κάμουμε τζάνιμ, ένα είδος ξενιτειάς ήτανε. Εκεί που πηγαίνανε, μια άκρια να βρούνε θα κοιτάζανε, μια δουλειά να εξασφαλίσουνε, ένα σπίτι να πιάσουνε και κάποια στιγμή και οι δικοί τους ν' ακολουθήσουνε, όλοι μαζί στην Ελλάδα να βρεθούνε, σαν άνθρωποι, ελεύθεροι πια, χωρίς φόβους και χωρίς λαχτάρες να ζήσουνε. Άλλοι πάλι μιας άλλης κατηγορίας ήτανε. Κάποιος δικός τους από καιρό φαίνεται είχε φύγει και τώρα κι αυτοί ακολουθούσανε, να πάνε να τον βρούνε. Αυτοί πιο χαρούμενοι, πιο ανέμελοι και πιο ψύχραιμοι δείχνανε, σε σίγουρα χέρια πιστεύανε που πηγαίνανε, τακτοποιημένοι για το μέλλον τους θα ήτανε. Θέλοντας και μη όλοι τους από την Πόλη φεύγανε. Τα πράγματα καλύτερα άμα ήτανε κι άμα οι Αγαρηνοί* με τους Έλληνες και τους Ρωμιούς δεν τρωγούντανε, σάνκε να φύγουνε θ' αποφασίζανε;

Μέσα στο τρένο ο καθένας στο μυαλό του τις έγνοιες του κουβαλούσε, τα όνειρά του είχε, τα αγαπημένα πρόσωπά του, ζωντανά, για πεθαμένα, μαζί του, στην σκέψη και στην καρδιά του φυλαγμένα τα έπαιρνε, οι σκέψεις τους σαν μέγγενη τους σφίγγανε, η ψυχή τους σαν κουβάρι ήτανε. Μονάχα τα πολύ μωρά απ' αυτά που γινούντανε στον κόσμο και στον τόπο χαμπάρι δεν είχανε πάρει, όπου τα πηγαίνανε οι μανάδες κι οι πατεράδες τους κι αυτά εκεί αναγκαστικά πηγαίνανε, αρκεί μαζί τους να είναι. Το μεγάλο τρένο σαν μικρό παιχνίδι το βλέπανε, νομίζανε που, για στο Μπακίркиοϊ, για στα Φλώρια πηγαίνουνε, μπάνιο για να κάμουνε, με τον άμμο και με τα κύματα να παίξουνε, τα σερσέμικα* χαιρούντανε, κυνηγητό μέσα στο τρένο παίζανε και φασαρία κάμνανε, παιδιά για.

Καθούτανε ήσυχα ο Χρήστος στην θέση του και σιγά σιγά άρχισε να χαλαρώνει και να αποτραβιέται από την φασαρία μέσα στο τρένο. Ψιλοζαλίστηκε σάνα ζούσε ανάμεσα στον ξύπνιο και στον ύπνο του, σάνα ονειρευούντανε ήτανε. Έβλεπε από τα μάτια του οι μέρες που έζησε στην Πόλη να περνούνε κι αυτές ούτε τόσο πολλές ούτε πάντα τόσο καλές δεν ήτανε. Μεγάλωσε, όσο μεγάλωσε, σ' ένα σπίτι ήσυχο, μα και αυστηρό, φτωχό μα και χαλαρό, με την Ελισώ, την μάνα του να κάμνει το κουμάντο του νοικοκυριού της και να κρατάει όρθιο το σπίτι της, τσίλικο, οργανωμένο και πάντα συμμαζεμένο και συγυρισμένο, κι ας μην ήτανε αυτό το σπίτι που είχε ονειρευτεί από μικρή. Έβαλε πολύ νερό στο κρασί της η Ελισώ και δέχτηκε την μοίρα της άμμα, πολλές φορές ένωθε το αίμα στο κεφάλι της ν' ανεβαίνει, δεν το αντέχω άλλο άμμα, ολντού* ολατζαγί, γυρισμό πια δεν έχω, μουρμούριζε, στο μυαλό της το δικό της σπίτι στο Γεντήκουλε ερχούντανε, θυμούντανε την δική της μάνα, τον πατέρα της και τ' αδέρφια της, τα δύσκολα χρόνια και τα χαρούμενα χρόνια, πιο μετά τις φιληνάδες της θυμούντανε, τα παιχνίδια τους, τις τρέ-

λες τους και τη νοικοκυροσύνη τους θυμούντανε, σάνα όλα αυτά σε κανονικές δόσεις να ήτανε, μέρα με την μέρα, χρόνο με τον χρόνο, όλα το ίδιο τρέχανε, σχεδόν τίποτις δεν άλλαζε, μονάχα που μεγαλώνανε και το μυαλό τους αλλού πια τριγυρνούσε, τις δικές τους οικογένειες, άμα ερχούντανε η καλή ώρα, ονειρευούντανε. Τις ώρες εκείνες έναν πάτσο στο μάγουλό της για να συνέρθει έδινε και ξανάρχιζε τα ίδια σάνα τίποτις να μην συνέβη.

Ο Ανέστης πάλε στην γη γερά πατούσε, από παιδί την ζωή με το κουτάλι την είχε φάει, από μικρό παιδί πάλευε να στεριώσει την ζωή του, και σ' αυτό η μάνα του η Αγγέλκω μεγάλο ρόλο έπαιξε, αφού ορφανός ήτανε, τον πατέρα του δεν τον γνώρισε, μωρό ήτανε άμα πέθανε εκείνος από την κακιά αρρώστια. Και τώρα, μεγάλος πια, από όσα είχε ζήσει και είχε μάθει κρατιούντανε, να μην χάσει αυτά που κέρδισε στην ζωή αγωνιζούντανε. Και τα κατάφερνε άμμα, όλα αυτά τον χαρακτήρα του τον σμιλέφανε και οξύθυμο τον κάμανε και σφιχτό τον κάμανε άμμα, και νοικοκύρη τον κάμανε, με την Ελισώ σ' αυτά τα πράγματα λίγο πολύ συμφωνούσανε, ιστέ έτσι το σπιτικό τους το στήσανε και ζούσανε και τις καλές και τις κακές εποχές.

Ονειρευούντανε σχεδόν ο Χρήστος όσο το τρένο έτρεχε πάνω στις ράγες του και τον έπαιρνε μακριά από τον τόπο του, από το σπίτι του, επειδή έτσι τον ήρθε, επειδή μπορεί αυτός να ήτανε ο σκοπός της ζωής του. Σαν τον ετοιμοθάνατο, που όπως λένε, από τα μάτια του σαν ασπρόμαυρο φιλμ οι μέρες του περνούσανε, οι γιαγιές του, οι θείοι και οι θείες του, οι φίλοι του, τα σχολεία του, οι καθηγητές του περνούσανε, οι γείτονες και οι γειτονοπούλες που τις έβλεπε ν' ανθίζουνε, άμα δεν μπορούσε να χαϊδέψει τα άνθη τους, αφού σαν απαγορευμένος καρπός ήτανε. Κι αυτά όλα από τα μάτια του περνούσανε και τον άρεζε που ένιωθε να τα ξαναβλέπει και να τα ξαναζει. Εξόν από την Αγγέλκω που δεν την πολυέζησε άμμα, την θυμούντανε σάνα

ήτανε ακόμα κοντά του, την άλλη γιαγιά, την Σμαρώ, την μάνα της μάνας του θυμούντανε, που τον μιλούσε και τον έδινε συμβουλές ως την τελευταία στιγμή που πήγε για να την αποχαιρετήσει, μ' ένα λόγο σταράτο και καθαρό, δασκάλα σάνα ήτανε, κι ας μην ήξευρε το όνομά της να γράφει, αφού ποτέ σχολείο δεν είχε πάει. Την έβλεπε στο μιντέρι* της να κάθεται και να κοιτάζει τον ουρανό από το παράθυρό της και την ίδια ώρα τα χείλια της να σαλεύουνε, σάνα σε κάποιον αόρατο να μιλούσε, για την προσευχή της να έκαμνε άμμα, ο Χρήστος ήτανε σίγουρος που την ζωή της μετρούσε και υπολόγιζε χωρίς φωνή, από μέσα της και τα χείλια της μόνα τους, χωρίς εκείνη να το θέλει, κουνιούντανε.

Όσο μισοσνειρευούντανε, οι φίλοι του και οι συμμαθητές του ένας ένας περνούσανε από τα μάτια του και ξαφνικά θυμήθηκε την φωτογραφία που βρήκε τις προάλλες μέσα σ' έναν μισολιωμένο φάκελο με τα ενδεικτικά του δημοτικού, ελληνικά άριστα, αριθμητική άριστα, θρησκευτικά λίαν καλώς, μια φωτογραφία με όλους τους συμμαθητές του, στην τέταρτη τάξη του δημοτικού. Διερωτούντανε πώς η φωτογραφία αυτή άντεξε έτσι ολόζώντανη και καθαρή τόσα χρόνια, φαινότανε σαν χτεσινή, μακάρι να ήτανε, θυμήθηκε τους συμμαθητές του έναν έναν, κυρίως τα κορίτσια της τάξης, όλους με τα ονόματα και τα παρατσούκλια τους: Λεωνίδα ο Βραζιλιάνος, Σταύρος ο Ισπανός, Κατερίνα του κρασά, Αγγελική η χοντρή, Μίμης ο υπναράς, Γιώργος ο κουκαβάβας και Θόδωρος ο χαλβάς, Παρασκευούλα η βρομιάρα. Είχε ξεσηκώσει τον τόπο μ' αυτήνα, που καθούντανε δίπλα του, στο ίδιο θρανίο, με τα μαλλιά της άλουστα, τα ρούχα της λερωμένα, η μαύρη σχολική ποδιά της μισοσχισμένη και λεκιασμένη, μαύρα και τα νύχια της από την απλυσιά και συνέχεια τριβούντανε πάνω του μια για να τον ρωτήσει κάτι, μια για να τον ζητήσει το μολύβι ή το σθηστήρι του, επειδής

τάχα είχε ξεχάσει τα δικά της. Θυμήθηκε που κάποτε δεν κρατήθηκε, παραπονήθηκε, δεν την αντέχω, είχε πει την Κασσάνδρα, την καλή δασκάλα τους, εκείνη που ήξευρε πολύ καλά την περίπτωση, προσποιήθηκε που τον άκουσε με προσοχή και κατανόηση, θα δω τι μπορώ να κάνω, τον είπε, αλλά δεν έκανε τίποτις, ο Χρήστος συνέχισε να αγανακτεί, χωρίς όμως ποτέ να προσβάλει την συμμαθήτριά του, παρόλο που τον ενοχλούσε η παρουσία της και η συγκατοίκησή τους στο μικρό θρανίο. Πέρασε έτσι η χρονιά και όταν ξανάρχισε το σχολείο, το άλλο φθινόπωρο, η Παρασκευούλα δεν ήτανε μαζί τους, κανένας από τους άλλους μαθητές δεν νοιάστηκε να ρωτήσει τι απόγινε το κορίτσι, κανένας δεν διερωτήθηκε για την τύχη και την ζωή της, ανησύχησε ο Χρήστος, είχε γίνει συνήθειά του να την βλέπει δίπλα του, έστω και αν τον εκνεύριζε, αλλά δεν βρήκε το θάρρος να ρωτήσει. Ακόμα και τώρα, ύστερα από τόσα χρόνια, έτσι που θυμάται τα περιστατικά, νιώθει άσχημα για τότε, έπρεπε να ψάξει και να μάθει, αλλά φαίνεται πως έτσι έπρεπε να γίνει.

Την ματιά του λίγο παρακάτω στην φωτογραφία έσυρε και είδε στην πίσω σειρά όρθιο και χαμογελαστό τον Αντώνη, που πέθανε από λευχαιμία στα δεκαεπτά του, είδε ακόμα τον Θοδωρή τον γκολτζή, τον Συμεών τον αεροπόρο και τον άλλο Συμεών, που κάθε τόσο ανοιγόκλεινε τα μάτια του και όλοι νομίζανε που τους γνέφει, αλλά τελικά διαπιστώσανε ότι ήταν από φυσικού του, κάποιο ελάττωμα, τζάνιμ, που προκάλεσε η πολλή εξυπνάδα του θα ήτανε, δίπλα του είδε τον Γιώργο τον σπασίκλα, άλλος πανέξυπνος αυτός, αλλά μελετούσε και πολύ, κυκλοφορούσε πάντα με ένα βιβλίο στο χέρι και φρεσκάριζε τις γνώσεις του μην τυχόν και του ξεφύγει κάτι, πολλές φορές μάλιστα εκνεύριζε τους δασκάλους που τον διακόπτανε άμμα, εκείνος δεν σταματούσε αν δεν έβαζε την τελεία εκεί όπου έπρεπε να την βάλει. Στην μεσαία σειρά είδε την Ελένη του ψαρά, την

Γεωργία του επίτροπου, την Στεφανία την βυζού, την Αλεξάνδρα την κλαψιάρα που είχε τα δάκρυα σε πρώτη ζήτηση, έκλαιγε και μόνο να την κοιτάζες, είδε την Δεσποινούλα το τσιλιβίδι, κοντούλα, αδυνατούλα, χωράς στην χούφτα μου, την πείραζε ο Χρήστος, είδε την Καίτη την αθλήτρια που καμάρωνε για τις επιδόσεις της στον στίβο και δεν είχε άδικο, στην άκρη άκρη είδε την Νίκη, εκείνη την μελαχρινούλα, την όμορφη και την γλυκιά που όλα τα αγόρια της τάξης την είχανε ερωτευθεί από τότε που πρωτοπήγε στο σχολείο. Καλομεγαλωμένη, με τα πιάνα της, τα μπαλέτα της και τα γαλλικά της, πλουσιοκόριτσο και μοναχοκόρη, στο σχολείο με αυτοκίνητο ερχούντανε, η μόνη από όλα τα παιδιά, άνοιγε ο οδηγός την πόρτα και κρατούσε την τσάντα της, ώσπου να μπει στην αυλή και να βεβαιωθεί ότι ήταν ασφαλής άμμα, μέσα στην τάξη η μικρή Νίκη ήτανε μια απ' όλες, χωρίς να επιδιώκει ή να ανέχεται διακρίσεις, μυαλωμένη ή καλά δασκαλεμένη από το σπίτι της, απολάμβανε το ενδιαφέρον των ερωτοχτυπημένων συμμαθητών της, κουνιόντανε και λυγιόντανε, μοίραζε χαμόγελα σε όλους, αλλά πάντοτε άφηνε την ματιά της να σταθεί λιγάκι παραπάνω στον Θωδωρή τον μυξιάρη, αυτός μάλλον την ταίριαζε. Έτσι όπως κοιτάζε ο Χρήστος την παλιά φωτογραφία θυμήθηκε που, πολύ αργότερα, όταν πια εκείνη είχε φύγει για την Αθήνα, την είχε στείλει ραβασάκι για να εξομολογηθεί τον κρυφό έρωτά του, δεν θυμάται πώς είχε βρει την διεύθυνσή της, απάντηση πάντως δεν πήρε.

* * *

Η ξενιτειά ποτέ καλό πράγμα δεν ήτανε, όλοι σχεδόν οι Ρωμιοί στην Πόλη σαν κατάρρα την βλέπανε, όλοι πώς και πώς να την αποφύγουνε προσπαθούσανε άμμα, αυτό δεν τον κατορθώνανε πάντα, τα παιδιά τους σιγά σιγά, λίγα λίγα τα χάνανε. Τον